مجلّهٔ جغرافیا و توسعهٔ ناحیه‌ای، سال چهاردهم، شمارهٔ ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۵، شمارهٔ پیاپی ۲۶

تحلیل اثرات اقتصادی و اجتماعی کاشت پسته در روستاهای بخش مرکزی شهرستان سبزوار

لیدا علیزاده (دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران)
alizade.lida@yahoo.com
حمید شایان (استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران)
shayan34@ferdowsi.um.ac.ir
مریم قاسمی (استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران، نویسنده مسئول)
magh30@um.ac.ir

صص ۲۰۶ - ۱۸۵

چکیده

اهداف: یکی از مهم‌ترین چالش‌های کشاورزی ایجاد درآمدی پایدار از طریق تطبیق هرچه بیشتر الگوهای کشت و قابلیت تولید سودآور با محدودیت‌های محیطی برای تضمین پایداری در درازمدت است. طی دو دههٔ اخیر کشاورزان بخش مرکزی شهرستان سبزوار به‌دلیل محدودیت‌های اقلیمی اقدام به تغییر الگوی کشت از غلات و پنبه به پسته نموده‌اند، پژوهش حاضر با هدف بررسی اثرات اقتصادی و اجتماعی کاشت پسته بر پسته‌کاران انجام پذیرفته است.

روش: روش تحقیق توصیفی‌تحلیلی با رویکرد مقایسه‌ای می‌باشد. جامعهٔ آماری تحقیق ٦ روستا در بخش مرکزی شهرستان سبزوار با ۱۳۱ بهره‌بردار پسته است. واحد تحلیل سرپرستان خانوار بهره‌بردار پسته است. اثرات در دو بعد اقتصادی با ۱۷ گویه و اجتماعی با ۱۲ گویه با استفاده از طیف لیکرت در دو برههٔ زمانی قبل و پس از پسته‌کاری بررسی می‌شود. آلفای کرونباخ ۰/۷۸ بیانگر پایایی مطلوب پرسشنامه است.

یافته‌ها/نتایج: نتایج حاصل از آزمون ویلکاکسون بیانگر وجود تفاوت معنادار بین شرایط اقتصادی و اجتماعی قبل و بعد از کشت پسته است به‌طوری که میانگین وضعیت اقتصادی و اجتماعی به‌ترتیب قبل از کاشت پسته ۱/۸٦ و ۲/۰۵ و بعد از کاشت پسته ۳/۰۳ و ۳/۲۵ بوده است. همچنین میانگین مجموع اثرات اقتصادی و اجتماعی قبل از کاشت پسته ۲ و پس از کاشت پسته ۳/۳ محاسبه شده است.

تاریخ دریافت: ۱۳۹٤/۰۸/۱۳ تاریخ تصویب:۱۳۹۵/۰٦/۱۳

نتیجه‌گیری: براساس نتایج تحقیق، کاشت پسته در سکونتگاه‌های روستایی مناطق خشک دارای مزیت نسبی است؛ چراکه با توجه به درآمدزایی بالا اثرات مثبت و معناداری بر وضعیت اقتصادی و اجتماعی خانوارهای پسته‌کار داشته است.

کلیدواژه‌ها: کاشت پسته، اثرات اقتصادی و اجتماعی، کشاورزی، شهرستان سبزوار، تغییر الگوی کشت

۱. مقدّمه

کشاورزی از مهم‌ترین فعالیت‌های اقتصادی روستائیان به شمار می‌رود که نقش عمده‌ای در اشتغال، درآمد و زندگی روستاییان ایفا می‌نماید. با توجه به اینکه این بخش اقتصاد از نظر تأمین نیازهای غذایی مردم، تأمین مواد اولیهٔ صنایع، اشتغال افراد و ایجاد درآمد اهمیت دارد، ثبات و استمرار رشد آن از عوامل عمدهٔ کمک‌کننده به ثبات اجتماعی و رشد اقتصادی جامعه به شمار می‌آید ([1]باگلی، ترس، گالگو، انونی و دالماند، ۲۰۰۳، ص. ۱۰). در حال حاضر بخش وسیعی از مساحت کشور (بیش از ۷۰درصد) را مناطق خشک دربرگرفته است (محمدی، ۱۳۹۰، ص. ۲٤۱). بررسی‌ها نشان می‌دهد در این مناطق عملکرد محصولات کشاورزی عمدتاً پایین بوده و تحقق اهدافی همچون افزایش سطح زیرکشت و کاهش هزینه‌های تولید با محدودیت‌هایی مواجه است. در چنین شرایطی فعالیت کشاورزی محدود به انتخاب و کشت محصولاتی است که ضمن تحمل شرایط سخت محیطی، توان تأمین درآمد مناسب برای کشاورزان را داشته و با شوری و محدودیت منابع آبی در این مناطق سازگار باشد. بر این اساس تغییر نگرش در الگوی کشت محصولات کشاورزی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. یکی از سیاست‌های مهم بخش کشاورزی در جهت توسعهٔ این بخش، تأکید بر کشت «محصولات استراتژیک» متناسب با ظرفیت مناطق مختلف است. چراکه کشت این محصولات نه تنها برای کشاورزان و روستائیان می‌تواند پایداری اقتصاد را به وجود آورد (فال‌سلیمان، صادقی و غلامی، ۱۳۹۲، ص. ٤۳)؛ بلکه به حفظ منابع پایهٔ محیطی نیز کمک می‌کند. پسته به‌عنوان محصولی استراتژیک یکی از گرانبهاترین محصولات کشاورزی و دارویی جهان است که با توجه به مقاومت زیاد در برابر خشکی و شوری، توانسته است تأثیر زیادی در ارتقای

1. Bagli, Terres, Gallego, Annoni, and Dallemand

وضعیت اجتماعی و اقتصادی روستائیان در مناطق خشک و نیمه‌خشک که با محـدودیت‌هـای زیادی در زمینهٔ تولید محصولات کشاورزی روبه‌رو هستند، ایفا کنـد (لشـکری و کیخسـروی، ۱۳۸۸، ص. ۱). در حال حاضر ایران با تولید سالانه ۲۳۵هزار تن (گمـرک جمهـوری اسـلامی ایران، ۱۳۹۱)، دومین تولیدکنندهٔ بزرگ پسته در دنیا است بـه‌طـوری کـه حـدود ۵۵درصـد از تولید و بیش از ٦۰درصد از صادرات جهانی پسته در اختیار ایـران اسـت (مؤسسـه تحقیقـات پسته کشور[1]). این محصول بعد از فرش جایگاه دوم را در صادرات غیرنفتی کشـور بـه خـود اختصاص داده و درآمد ارزی حاصل از صادرات پسته بیش از یک میلیارد دلار می‌باشد. استان خراسان رضوی حدود ۵درصد از کل باغ‌های بارور پسته کشور، با تولید سالانه حدود ۲۹هزار تن را به خود اختصاص داده است (جهاد کشاورزی استان خراسـان رضـوی، ۱۳۹۱). در ایـن بین شهرستان سبزوار با اقلیم گرم و خشک یکی از قطب‌های بـزرگ تولیـد ایـن محصـول در استان خراسان رضوی به شمار می‌رود (با ۲۷۳۷ هکتار سطح زیر کشت پسته و تولیـد سـالانه حدود ۲ هزار تن). با توجه بـه محـدودیت‌هـای اقلیمـی و کمـی بـارش طـی دو دهـه اخیـر کشاورزان شهرستان سبزوار جهت افزایش سازگاری با شرایط محیطی، به تغییر الگـوی کشـت از غلات و پنبه به پسته اقدام نموده‌اند به‌طوری که در حال حاضـر سـیمای کشـاورزی منطقـه به‌کلی تغییر کرده و پسته جایگزین کشت‌های غالب منطقه ازجمله گندم، جو، پنبه و زیره شده است (جدول ۱).

جدول ۱. روند تغییر سطح زیرکشت محصولات غالب شهرستان سبزوار از سال ۷۲ تا ۹۱

محصول	سال زراعی ۷۲ -۷۳	سال زراعی ۸۲ -۸۳	تغییرات	سال زراعی ۸۹ -۹۰	سال زراعی ۹۰ -۹۱	تغییرات
گندم	۵۸۰۰۰	٤۸۰۰۰	-۱۰۰۰۰	۳۰۲۷۰	۲۳٦۰۰	-٦٦۷۰
جو	۳۰۰۰۰	۲۳۰۰۰	-۷۰۰۰	۱۵٦۵۰	۸۵۰۰	-۷۱۵۰
پنبه	۱۰۰۰۰	۹٦۰۰	-۳٤۰۰	۸۹۰۰	۷۵۷۰	-۱۳۳۰
پسته	۲۱۰	۱۷۰۰	+۱٤۹۰	۲۰۲۰	۲۷۳۸	+۷۱۸

مأخذ: جهاد کشاورزی شهرستان سبزوار، ۱۳۹۱؛ و سالنامهٔ کشاورزی شهرستان، ۱۳۹۱

با توجه به جدول ۱ سطح زیرکشت غلات (گندم و جـو) و پنبـه در شهرسـتان سـبزوار از سال ۷۲ تا سال ۹۱ روندی کاهشی و سطح زیرکشـت پسـته رونـدی افزایشـی داشـته اسـت.

1. http://pri.ir.

به‌طور کلی پسته در مقایسه با کشت‌های رایج در منطقه دارای برتری‌های عمده‌ای به شرح زیر است:

– قیمت نهایی پسته اختلاف فاحشی با قیمت نهایی غلات و پنبه دارد، به‌طوری که قیمت نهایی گندم در سال ۱۳۹۳ به ازای هر کیلو ۱۰۵۲ تومان، جو ۹۶۳ تومان، پنبه ۲٦۱٦ تومان و پسته ۳۳۵۰۰ تومان بوده است. در واقع قیمت نهایی محصول پسته حدود ۲۲ برابر میانگین غلات رایج در منطقه (گندم و جو) است.

– نیاز آبی پسته نزدیک به گندم و جو و کمتر از پنبه است، به‌طوری که نیاز آبی جو ۳۸۹۰، نیاز آبی گندم ۳۹۷۰ و نیاز آبی پنبه ۹٤۲۰ و نیاز آبی پسته ٤۰۷۰ متر مکعب در سال ۱۳۸٦ بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۳). ملاحظه می‌شود در مقایسه با قیمت نهایی و میزان مصرف آب، پسته محصولی مناسب با توجه به درآمدزایی بالا و شرایط اقلیمی منطقه است.

– همچنین مقایسهٔ متوسط هزینهٔ تولید و قیمت یک هکتار گندم، جو و پنبه طی ده سال حاکی از افزایش هزینه تولید این محصولات در منطقه می‌باشد که ادامهٔ کاشت این محصولات را برای کشاورزان مقرون به صرفه نمی‌کند.

در مجموع نیاز آبی کمتر، ارزش افزودهٔ مناسب پسته و نیاز به نیروی کار یدی کمتر نسبت به پنبه باعث شده کشاورزان جهت مقابله با محدودیت‌های موجود به کشت پسته که سازگار با شرایط اقلیمی منطقه است، روی آورند. بر این اساس مطالعهٔ حاضر در چارچوب توسعهٔ پایدار کشاورزی اثرات اقتصادی و اجتماعی کاشت پسته را بر خانوارهای پسته‌کار بررسی می‌کند. بدیهی است بی‌توجهی به شناخت اثرات اقتصادی و اجتماعی کاشت محصولات استراتژیک و عدم ارزیابی میزان تأثیر آن‌ها سبب به‌مخاطره‌افتادن پایداری اکوسیستم‌ها می‌شود. سؤال اصلی تحقیق بدین صورت مطرح می‌شود که: کاشت پسته چه تغییراتی در وضعیت اقتصادی و اجتماعی پسته‌کاران ایجاد کرده است؟

۲. پیشینهٔ پژوهش

در زمینهٔ کاشت پسته و کشاورزی پایدار و توانمندی‌های منطقه‌ای تحقیقات زیادی انجام شده است که اغلب این مطالعات پیرامون صادرات پسته و عوامل مؤثر بر آن، مزیت نسبی تولید و ... بوده است؛ اما با بررسی اثرات اقتصادی و اجتماعی تغییر الگوی کشت به سمت

پسته، بررسی سوابق نشان داد مطالعات محدودی صورت گرفته است که می‌شود به موارد زیر اشاره کرد:

کلونسکی و بلانک[1] در کتابی تحت عنوان *راهنمای پسته (کالیفرنیا)* در سال ۲۰۰۵ نتیجه می‌گیرد که در امکان‌سنجی اقتصادی تولید پسته، مطالعهٔ عواملی همچون پتانسیل بازار، محدودیت منابع و فرآیند تولید از ارکان اولیه به شمار می‌آید. اگر تمام این عوامل به‌درستی تجزیه و تحلیل شود سرمایه‌گذری سودآور است. مدیران شایسته باغ‌ها با دنبال‌کردن برنامه‌ریزی، سازماندهی نیروی انسانی و کنترل، به‌منظور اطمینان از سودآوری، می‌توانند به نتیجهٔ مطلوب برسند.

بلانک در مقاله‌ای تحت عنوان «چشم‌انداز اقتصادی پستهٔ کالیفرنیا» در سال ۲۰۰۸ نتیجه می‌گیرد که صنعت پسته در کالیفرنیا نسبتاً جوان است و هنوز به‌طور کامل توسعه نیافته است. توازن بین رشد صنعت و کشاورزی به سودآوری تولید باز می‌گردد؛ همچنین باغداران با تنوع بخشیدن به درآمد می‌توانند ریسک را مدیریت کنند و در آخر اینکه این صنعت نیاز به افزایش تقاضای بیش از یک میان وعده دارد.

پورطاهری، رکن‌الدین افتخاری و رهبری (۱۳۹۲) در مقاله‌ای تحت عنوان «تحلیل اثرات اقتصادی و اجتماعی کشت پسته در توسعهٔ روستایی شهرستان دامغان» نتیجه می‌گیرند که آثار اقتصادی کشت پسته در شاخص‌های رفاه اقتصادی، امنیت اقتصادی و کیفیت اشتغال، نسبت به آثار اجتماعی کشت پسته در شاخص‌های مشارکت و سرمایهٔ اجتماعی در منطقهٔ مورد مطالعه، بیشتر است.

زارع‌زین‌آبادی (۱۳۸۰) در پایان‌نامهٔ خود با عنوان «اثرات اجتماعی-اقتصادی کشت پسته در توسعهٔ روستایی بخش مرکزی دهستان کشکویه شهرستان رفسنجان» به این نتیجه دست یافته است که کاشت پسته در افزایش درآمد، بالارفتن سطح رفاه عمومی، بهسازی محیط فیزیکی روستا، ایجاد فرصت‌های شغلی و در نتیجه اشتغال‌زایی و جلوگیری از مهاجرت به شهر و مهاجرپذیربودن منطقه مؤوثر بوده است.

همچنین دلیریان در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی کشت پسته در خراسان» در سال ۱۳۷۷ اذعان می‌دارد که تولید پسته در استان خراسان از سال ۱۳٦۰ آغاز شده و هرساله بر این مقدار افزوده می‌شود. با توجه به اینکه استان کرمان که ۹۰٪ پسته کشور را تولید می‌کند برای افزایش سطح زیرکشت با محدودیت

1. Karen Klonsky and Steven C. Blank

آب روبه‌رو است احتمالاً در آینده قسمتی از نقش کرمان در تولید پسته به استان خراسان واگـذار خواهـد شد.

پورمیدانی در مقاله‌ای با عنوان «بررسی آثار اقتصادی-اجتماعی کاشت پسـته در اسـتان قـم» در سـال ۱۳۸۳ اعلام می‌دارد کاشت پسته در منطقـه از توجیـه اقتصـادی قابـل قبـولی برخـوردار بـوده و باعـث اشتغال‌زایی مناسب شده است، علاوه بر این از مهم ترین روابط بین متغیرهای تحقیق وجود روابط مثبـت بین سابقهٔ کشت پسته و وسعت اراضی زراعی پاسخگویان با مقدار سطح زیر کشت پسـته، سـطح سـواد باغدارن با دارابودن فعالیت غیرکشاورزی، و بین منابع تأمین کنندهٔ سرمایه با نوع تملک ادوات کشـاورزی است.

کیخسروی در پایان‌نامهٔ خود با عنوان «امکان‌سنجی اقلیمی کشت پسـته در شهرسـتان سـبزوار» در سال ۱۳۸٦ به این نتیجه دست یافته است که آیندهٔ اقتصادی، سیاسی و کشـاورزی شهرسـتان سـبزوار شدیداً تحت تـأثیر منـابع آب و خـاک و نحـوهٔ بهـره‌بـرداری از آن شـکل خواهـد گرفـت. هرچنـد محدودیت‌های محیطی منطقهٔ سبزوار در مقایسه با بعضی از مناطق ایران بیشـتر اسـت،ا بـا توجـه بـه زمینه‌ها و امکانات موجود به‌نظر می‌رسد تلاش پیگیـر تمـامی دسـت‌انـدرکاران و محققـان مـی‌توانـد ظرفیت‌های بیشتری را برای توسعهٔ کشاورزی این شهرستان به دست دهد.

همچنین صداقت (۱۳۸۱) در مقاله‌ای بـا عنـوان «بررسـی نظریـهٔ اقتصـادی دور تسلسـل فقـر و توسعه‌نیافتگی در مناطق پسته‌کاری ایران» نتیجه می‌گیرد به‌رغم اقتصـادی‌بـودن تولیـد پسـته در واحـد سطح (هکتار)، به‌دلیل پایین‌بودن متوسط سطح زیرکشت و بالابودن هزینـه‌هـای زنـدگی هـر خـانوار نظریهٔ دور تسلسل توسعه‌نیافتگی در مورد قسمت اعظم مناطق پسته‌کاری صادق است که در صـورت بی‌توجهی به این مسئله روند تولید پسته به‌سوی غیراقتصـادی‌شـدن پـیش خواهـد رفـت و همچنـین کاهش تدریجی درآمد و پایین‌آمدن سطح اشتغال نیز اجتناب‌ناپذیر خواهد بود.

فال‌سلیمان و همکاران در مقالهٔ «بررسی اثرات اقتصادی و اجتماعی محصولات استراتژیک بر توسـعهٔ مناطق روستایی» در بخش شش‌طراز شهرستان خلیل‌آباد در سال ۱۳۹۲ نتیجه می‌گیرند که محصول پسـته با توجه به اثرگذاری در افزایش میزان پس‌انداز، بهبود وضع مسکن، بهبود شرایط رفـاهی خـانوار، ایجـاد درآمد، خرید وسایل نقلیه و .... بر وضعیت اقتصادی و اجتماعی پسته‌کاران تأثیرگذار بوده است. براسـاس بررسی سابقهٔ پژوهش با موضوعیت تحقیق حاضر، در بخش مرکزی شهرستان سبزوار مطالعه‌ای مشـاهده نگردید. همچنین رویکرد مطالعهٔ حاضـر مقایسـه‌ای و تطبیقـی بـوده و وضـعیت اقتصـادی و اجتمـاعی

پسته‌کاران در دو مقطع زمانی قبل از کاشت پسته و پس از کاشت آن بررسی می‌شود که مطالعـل تطبیقـی در سایر مطالعات مشاهده نشد.

۳. روش‌شناسی

۳. ۱. روش تحقیق

روش تحقیق حاضر، توصیفی‌تحلیلی با رویکـرد مقایســه‌ای اســت. گـردآوری اطلاعـات بـه روش کتابخانه‌ای و میدانی انجام پذیرفته است. مطالعات اسنادی مبنای تدوین چارچوب نظری، پیشینهٔ تحقیق و ساخت متغیرهای سنجش پژوهش است. پـس از تعیـین شـاخص‌هـا و تنظـیم پرسـش‌نامـه از نظـرات صاحب‌نظران و کارشناسان جهت تکمیل و اصلاح نهایی پرسش‌نامه استفاده شد. در این پـژوهش اثـرات در دو بعد اقتصادی با ۱۷ گویه و اجتماعی با ۱۲ گویه در دو برهۀ زمانی قبل از پسته‌کاری (غلات، پنبه) و حال حاضر (پسته‌کاری) از مخاطبین پرسش شد. ارزش‌گذاری داده‌ها با اسـتفاده از طیـف پـنج‌گزینـه‌ای لیکرت انجام شد. منطقهٔ مورد مطالعه بخش مرکزی شهرستان سبزوار اسـت. ایـن بخـش شـامل چهـار دهستان است که سه دهستان (بجز دهستان کراب) دارای فعالیت عمده پسته‌کاری هستند. از مجمـوع ٦٢ روستای دارای سکنه در بخش مرکزی شهرستان سبزوار تنها شش روستا دارای بهره‌بردار پسته هستند کـه همهٔ ٦ روستا در پژوهش حاضر مورد مطالعه قرار گرفت (جدول ۲). براساس مطالعـات اکتشـافی اولیـه تعداد ۱۳۱ کشاورز پسته‌کار در روستاهای مطالعه‌شده وجود داشت که تمامی این افراد مورد پرسش واقع شدند. در ادامه به کمک نرم‌افزار SPSS اطلاعات استخراج‌شده از پرسـش‌نامـه‌هـای تحقیـق، تجزیـه و تحلیل شد.

جدول ۲. روستاهای بهره‌بردار پسته در بخش مرکزی شهرستان سبزوار

ردیف	دهستان	روستا	جمعیت ۱۳۹۰	خانوار ۱۳۹۰	بهره‌بردار پسته ۱۳۹۳
۱	قصبهٔ غربی	حارث‌آباد	۱۲٤۱	۳۷۳	۲۰
۲	قصبهٔ غربی	فسنقر	۱۰۷۲	۳٤۳	۲۵
۳	قصبهٔ شرقی	دولت‌آباد	۱۱۳٤	۳٤۱	۳۸
٤	قصبهٔ شرقی	علی‌آباد	٤۷۵	۱۵۸	۲٤
۵	رباط	رباط سرپوش	۱۱۹۲	۳۲۱	۸
٦	رباط	هاشم‌آباد	۵۱۹	۱۸٤	۱٦
جمع		٦	۵٦۳۳	۱۷۲۰	۱۳۱

مأخذ: مرکز آمار و اطلاعات استانداری خراسان رضوی، ۱۳۹۰؛ و مطالعات میدانی ۱۳۹۳

ابزار تحقیق پرسش‌نامهٔ محقق‌ساخته بوده است. برای احراز روایی محتوایی پرسش‌نامه از دیدگاه اساتید و صاحب‌نظران رشتهٔ جغرافیا بهره برده شده است. بدین‌منظور پس از تهیه و تنظیم پرسش‌نامه با توجه به اظهارنظر آن‌ها، نسبت به رفع ایرادهای پرسش‌نامه اقدام شده است.

برای بررسی پایایی پرسش‌نامه، نمونه‌ای به‌عنوان پیش‌آزمون تهیه و آلفای کرونباخ محاسبه شد. آلفای کرونباخ در بعد اقتصادی با ۱۷ گویه معادل ۰/۸۱ و در بعد اجتماعی با ۱۲ گویه معادل ۰/۷۵ و در مجموع آلفای کرونباخ برای ۲۹ گویه معادل ۰/۷۸ به‌دست آمد که بیانگر پایایی مطلوب پرسش‌نامه است.

۳. ۲. منطقهٔ مطالعه شده

بخش مرکزی شهرستان سبزوار با وسعتی معادل ۲۰۰۲/۹۲ کیلومتر مربع در جنوب و جنوب غربی شهرستان واقع شده و براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ دارای ٤ دهستان و ۲۵۰۰٤ نفر جمعیت روستانشین بوده است (جدول ٤ و نقشهٔ ۱) و به‌لحاظ قرارگیری در منطقهٔ پرفشار جنب استوایی و همچنین مجاورت با کویر مرکزی ایران جزو مناطق خشک کشور محسوب می‌شود. مناطق جنوبی و جنوب غربی بخش مرکزی به‌دلیل قرارگیری در حاشیهٔ کویر و برخورداری نسبتاً مناسب از ذخایر آب شور زیرزمینی و دمای مناسب، برای کشت پسته مناسب بوده و طی دو دههٔ اخیر سطح وسیعی از اراضی جنوب بخش به زیرکشت پسته رفته و هر ساله به این میزان افزوده می‌شود. در حال حاضر ٥٤۰ هکتار از اراضی بخش مرکزی شهرستان سبزوار به پسته‌کاری اختصاص یافته است (معادل یک‌چهارم کل اراضی پسته کاری شهرستان سبزوار که۲۰۲۰ هکتار است) (سالنامهٔ آماری کشاورزی استان، سال زراعی ۸۹–۹۰). بررسی‌ها نشان می‌دهند روستاهای بهره‌بردار پسته بخش مرکزی شهرستان براساس روش دمارتن در پهنهٔ اقلیمی فراخشک قرار گرفته‌اند (نقشهٔ ۱). با توجه به داده‌های جدول ۳ شرایط اقلیمی کاشت پسته با شرایط اقلیمی منطقه کاملاً مطابقت دارد که به‌نظر می‌رسد خود یکی از عوامل و انگیزه‌های اصلی گسترش کشت پسته طی سال‌های اخیر است. در واقع در شرایط جغرافیایی و طبیعی فعلی منطقه، پسته راهکار مبارزه با کم‌آبی شناخته می‌شود.

جدول ۳. مقایسهٔ شرایط اقلیمی محصول پسته با شرایط اقلیمی منطقهٔ مورد مطالعه

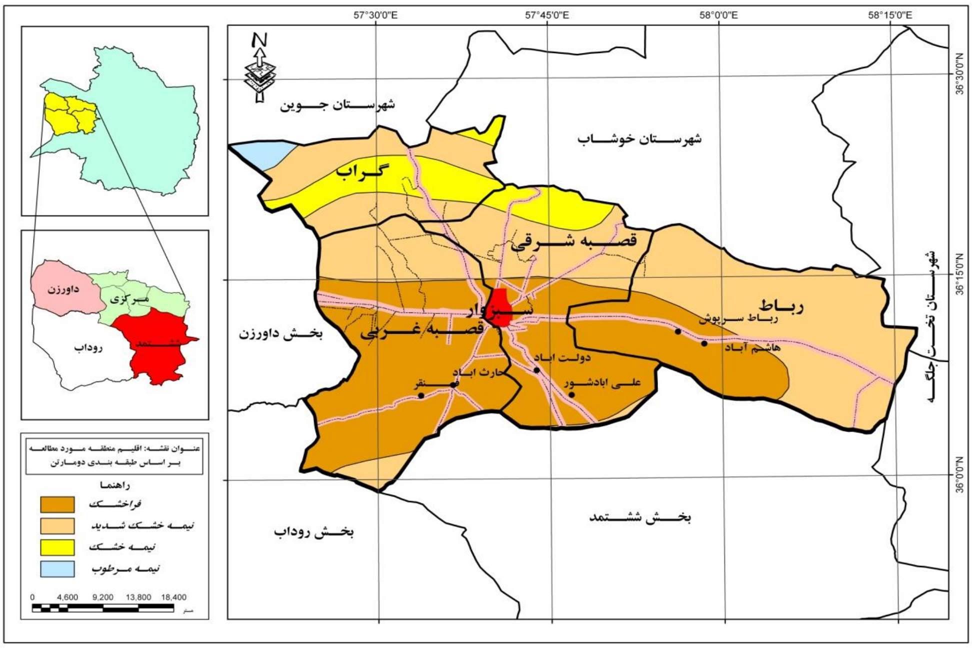
شرایط اقلیمی	دما به درجه	نیاز سرمایی	سرعت بادm/s	جهت باد	درصد رطوبت	خاک	عرض جغرافیایی	ارتفاع به متر
پسته	۱۵تا ۲۲	۱۰۰۰ ساعت	۵تا۱۰	شرقی	۳۵تا۵۰	شنی رسی	۲۷تا۳۷	۹۰۰تا۱۸۰۰
محدودهٔ مورد مطالعه	۱۷/٤	۵۹ روز	۵	شرقی	٤۲	شنی	۳٦	۹۷۰

مأخذ: حکم‌آبادی، ۱۳۹۰؛ سازمان هواشناسی شهرستان سبزوار، ۱۳۹۲

جدول ٤. دهستان‌های بخش مرکزی شهرستان سبزوار

نام دهستان	جمعیت	درصد جمعیت	تعداد آبادی دارای سکنه	تعداد آبادی خالی از سکنه
قصبهٔ شرقی	۷۵۰٦	۳۰	۱۷	۱۰
قصبهٔ غربی	۹۲۹۲	۳۷/۱	۲۲	٤۳
رباط	٥٦۹٥	۲۲/۷	۱۵	۲۳
کراب	۲٥۱۱	۱۰/۲	۹	٤
جمع	۲٥۰۰٤	۱۰۰	٦۳	۸۰

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰

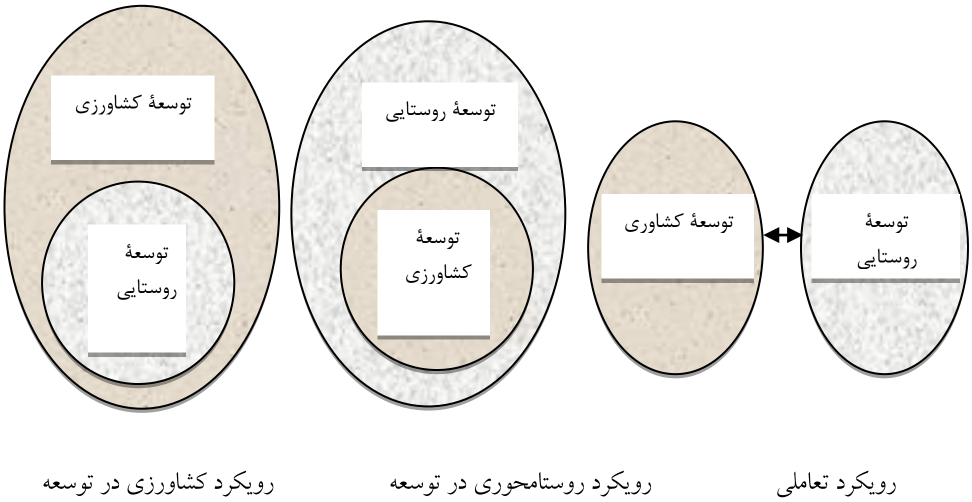

نقشهٔ ۱. روستاهای نمونهٔ تحقیق در پهنه‌بندی اقلیمی براساس اطلاعات پایهٔ دفتر GIS استانداری خراسان رضوی

٤. مبانی نظری تحقیق

به عقیده اقتصاددانان، بخش کشاورزی به‌طور اخص و اقتصاد روستایی به‌طور اعم قبل از آنکه به‌عنوان بخش انفعالی و حمایتی در جریان توسعهٔ اقتصادی در نظر گرفته شود و خدمتگزار صنعت به‌حساب آید، لازم است به‌عنوان عناصر پویا و پیشرو مورد توجه قرار گیرد. به‌عبارت دیگر بخش کشاورزی به‌ویژه در کشورهای جهان سوم که مراحل اولیهٔ توسعهٔ صنعتی را تجربه می‌کنند به‌عنوان موتور محرکهٔ توسعهٔ سایر بخش‌ها و سنگ بنای توسعهٔ صنعتی درون‌زا و متکی‌به‌خود به‌شمار می‌رود (جمعه‌پور، ١٣٨٤، ص. ٤٢). چنین توسعه‌ای برای رسیدن به سیاستی مطلوب، باید افزون بر میزان رشد درآمد سرانهٔ واقعی، از تخریب ذخایر سرمایهٔ ملی یا ذخایر سرمایهٔ طبیعی جلوگیری کند. این مهم در «توسعهٔ پایدار کشاورزی» که ضامن کارایی اقتصادی، پذیرش اجتماعی، تناسب فنی و حفاظت از محیط زیست است، محقق می‌گردد. از آنجا که اقتصاد روستایی، یکی از وجوه بسیار اساسی موجودیت روستا، از دیرباز با کشاورزی و فعالیت‌های زراعی و باغی عجین بوده (نوری و امینی‌فسخودی، ١٣٨٦، ص. ٢٦٣)، برای تحقق توسعه‌ای که خود مستمر باشد، باید به‌طور اعم از مناطق روستایی و به‌طور اخص از بخش کشاورزی آغاز کرد (آسایش، ١٣٧٤، ص. ٧). بنابراین استمرار کشاورزی و توسعهٔ روستایی لازم و ملزوم هم هستند و شرط اول برای رسیدن به توسعهٔ روستایی، برنامه‌ریزی برای ایجاد کشاورزی مستمر و پایدار در نواحی روستایی است. به‌طور خلاصه در خصوص رابطهٔ بین توسعهٔ کشاورزی و توسعهٔ پایدار روستایی سه دیدگاه وجود دارد که عبارت‌اند از: ١. دیدگاه کشاورزمحور؛ ٢. دیدگاه روستامحور؛٣. دیدگاه تعاملی. دیدگاه اول، توسعهٔ کشاورزی را اساس و محور توسعهٔ روستایی قلمداد می‌کند و معتقد است ایجاد درآمد پایدار به‌عنوان مهم‌ترین عامل ماندگاری روستائیان عمدتاً ناشی از توجه به توسعهٔ کشاورزی و فعالیت‌های وابسته به آن است و بر این اساس، توسعهٔ روستایی با محوریت توسعهٔ کشاورزی می‌تواند تحقق یابد. در دیدگاه دوم، توسعهٔ روستایی مقدم بر توسعهٔ کشاورزی شمرده می‌شود و اعتقاد بر این است که توسعهٔ کشاورزی زیر نظامی از توسعهٔ روستایی به‌شمار می‌آید. بنابراین، دستیابی به توسعهٔ کشاورزی با تحقق توسعهٔ روستایی تعیین می‌شود. در این دیدگاه، توسعهٔ روستایی عمدتاً ناظر بر جنبه‌های کالبدی و اکولوژیکی، اجتماعی و اقتصادی است و کشاورزی در کنار سایر

فعالیت‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد (بدری، رکن الـدین افتخـاری، سـلمانی و بهمنـد، ۱۳۹۰، ص. ۳۷–۴۲). دیدگاه سوم که در واقع منبعث از رویکـرد «کشـاورزی پایـدار و توسـعهٔ روسـتایی» ارائه‌شدهٔ فائو است، می‌کوشد ابعاد زیست‌محیطی، اقتصـادی، اجتمـاعی و فنـی تولیـد غـذا و توسعهٔ روستایی را متقابلاً مورد توجه قرار دهد (لی، آتوشی، میتسورو و آتوشـی[1]، ۲۰۱۰، ص. ۲۱) طبق این دیدگاه توسعهٔ کشاورزی و توسعهٔ روستایی دو بخش مستقل هستند، اما در عین استقلال، روابط متقابل و دوسویه‌ای با یکدیگر دارند.

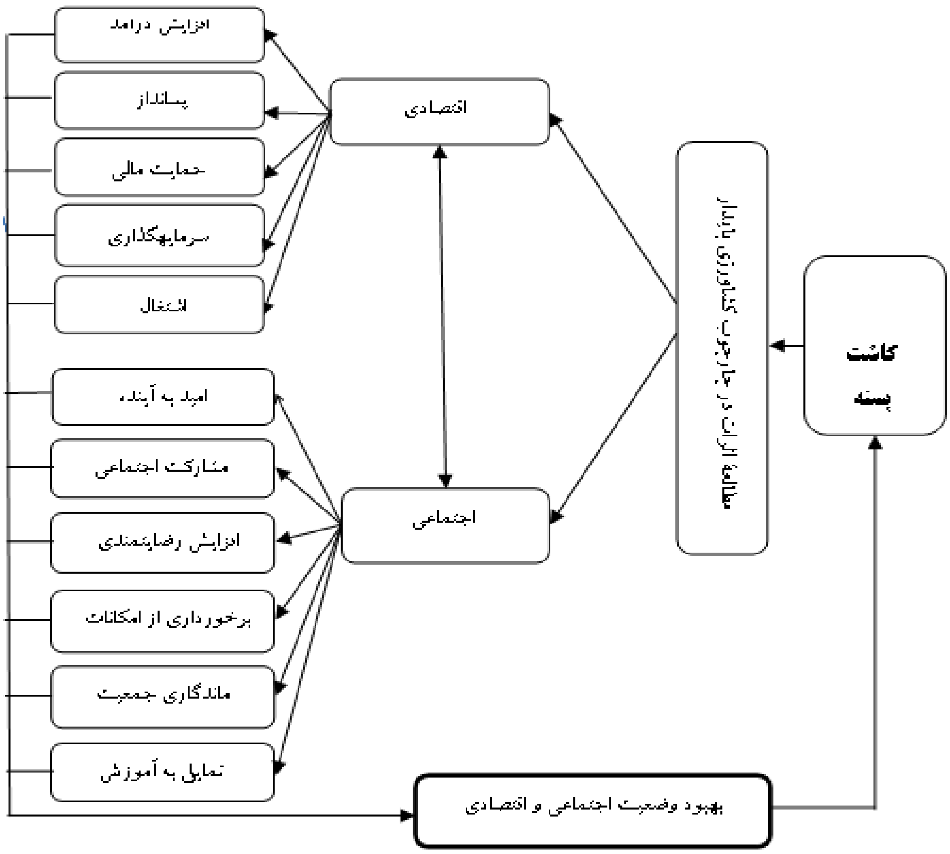

شکل ۱. رویکردهای مطرح در زمینهٔ روابط توسعهٔ روستایی و توسعه کشاورزی

در حال حاضر دستاوردهای بخش کشاورزی در اقتصاد ملی در شـرایطی اسـت کـه سـهم این بخش از کل منابع سرمایه‌گذاری‌شدهٔ دولت در ۳۰ سال گذشته همـواره کمتـر از ٦درصـد بوده است. نقش مهم نواحی روسـتایی در تولیـدات کشـاورزی ایجـاب مـی‌کنـد کـه نـواحی روستایی به‌عنوان عرصهٔ مهم این فعالیت مورد توجه بیشـتر قـرار گیرنـد (بـدری و همکـاران، ۱۳۹۰، ص. ۳۸). لذا دستیابی به توسعه و به‌ویژه توسعهٔ پایدار کشاورزی، نیازمند برنامه‌ریـزی اصولی و کارآمد و اجرای دقیق آن است (نوروزی‌آورگـانی، نـوری و کیـانی‌سـلمی، ۱۳۸۹، ص. ۹۱).

1. Li, Atsushi, Mitsuru & Atsushi

با توجه به محدودیت‌های سرمایه‌ای، اقلیمی و تکنولوژیکی در بخش کشاورزی، گام‌برداشتن براساس اصل مزیت نسبی و تعیین الگوی کشت بهینه اهمیت زیادی دارد. در ارزیابی توان اکولوژیک، کاهش خطرات کشاورزی و سازگاری برنامه‌های توسعهٔ کشاورزی را منوط به ارتقای ظرفیت‌های محلی و توجه به نیازهای ذی‌نفعان می‌دانند (هوآنگ و وانگ[1]، ۲۰۱٤، ص. ۱) لذا ارزیابی توان اکولوژیک به‌عنوان پایه و اساس آمایش سرزمین یا طرح‌ریزی محیط زیستی برای کشورهایی که در صدد دستیابی به توسعهٔ پایدار همراه با حفظ منافع نسل‌های آتی هستند، اجتناب‌ناپذیر خواهد بود (رادکایف[2]، ۱۹۹٤، ص. ۳). به‌نظر می‌رسد در این بین توسعهٔ کشاورزی به میزان درخور توجهی بر ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی کشاورزان اثرگذار باشد.

شکل ۲. مدل تحقیق

---

1. Huang, Wang
2. Radchiff

از آنجا که ثبات و استمرار رشد بخش کشاورزی از عوامل کمک‌کننده به ثبات اجتماعی و رشد اقتصادی جامعه به‌شمار می‌آید (نیلسون و اسونسون[1]، ۲۰۰۵، ص. ٤٨) تحقیق حاضر در چارچوب توسعهٔ پایدار کشاورزی به بررسی اثرات کاشت پسته بر بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی پسته‌کاران می‌پردازد. مدل‌های پایداری کشاورزی، در مناطق مختلف جهان متفاوت و فاقد نسخه‌ای واحد هستند، اما آنچه مشخص و ثابت است، چارچوب مدل است که بر پایداری اجتماعی، اقتصادی و اکولوژیکی مبتنی است و این موضوع در مطالعات مختلف مورد تأیید قرار گرفته است (عربیون و عبداله‌زاده، ۱۳۹۱، ص. ۵۳)

۵. یافته‌های تحقیق

۵. ۱. یافته‌های توصیفی

طبق نتایج به‌دست‌آمده میانگین سن پسته‌کاران ٤٩/٧ سال، حداقل سن پسته‌کاران ۲۳ و حداکثر ۷۵ سال بوده است. ۲٦درصد از پسته‌کاران دارای سواد ابتدایی و تنها ۲/۲درصد از آنان دارای تحصیلات لیسانس و بالاتر بوده‌اند ٦٨/٧درصد بهره‌برداران شغل اصلی خود را پسته‌کاری عنوان کرده‌اند. این امر نشان از روی‌آوردن غیرکشاورزان به پسته‌کاری است. همچنین ۹۸/۵درصد بهره‌برداران مالک باغ‌های پسته خود هستد و تنها ۱/۵درصد آن‌ها باغ را به‌صورت اشتراکی و اجاره‌ای مدیریت می‌کنند.

همان‌گونه که در جدول ۵ مشاهده می‌شود، ٨٤/٧درصد «باغ‌های بارده» و ۸۹/۳درصد «باغ‌های نهال» دارای مساحتی بین ۰/۵تا۵ هکتار بوده‌اند و در واقع باغ‌های پسته عمدتاً کوچک هستند. دلیل این امر عمدتاً قیمت بالای زمین، نرخ بالای آب‌بها و هزینه‌های تولید می‌باشد. البته تقسیم ارث نیز در این امر بی‌تأثیر نبوده است. میانگین سطح زیرکشت باغ‌های بارده ۳/۳ هکتار و باغ‌های نهال ۲ هکتار است. لازم به ذکر است که ٦٢/٥درصد از بهره‌برداران قبل از کشت پسته به کشت پنبه، جو و گندم می‌پرداخته‌اند. همچنین ۷۲/۵درصد پاسخگویان دارای یک یا دو قطعه باغ پسته بوده‌اند.

1. Nilsson and Svensson,

جدول ۵. سطح زیرکشت پستهٔ بارده و نهال پسته‌کاران

سطح زیر کشت	پسته بارده (هکتار)		پسته نهال (هکتار)	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
۰/۵تا۵	۱۱۱	۸٤/۷	۱۱۷	۸۹/۳
۵تا۱۰	۱۵	۱۱/۵	۱۲	۹/۲
۱۰تا۱۵	۵	۳/۸	۱	۰/۸
۱۵تا۳۵	۰	۰	۱	۰/۸
کل	۱۳۱	۱۰۰/۰	۱۳۱	۱۰۰/۰

میانگین تعداد درختان باغداران در منطقهٔ مورد مطالعه ۳۱٦۷ اصله درخت است. اغلب بهره‌برداران (معادل ٤۸/۸ درصد) بین ۵۰۰تا۲۰۰۰ اصله درخت دارند و تنها ۱/۵درصد بین ۱۰۰۰۰تا٤۰۰۰۰ اصله درخت داشته‌اند.

۵۸/۸ درصد بهره برداران بین سال‌های ۷۰تا۷۹ اقدام به کاشت پسته کرده‌اند. دلیل این امر افزایش هزینه‌های کاشت محصولاتی چون پنبه و درآمد پایین آن، کمبود کارگر و مهمتر از همه باردهی باغ‌های پسته‌کاران پیشرو بوده که قبل از دههٔ ۷۰ به کاشت پسته روی آورده بودند و در این سال‌ها به مرحلهٔ بهره‌برداری رسیده و از درآمد بالایی برخوردار شده بودند.

میانگین برداشت محصول ٦/۵۹ تن و میانگین فروش محصول ۲/۱٤ تن بوده است؛ زیرا از هر تُن پستهٔ تر، یک‌سوم پستهٔ خشک است. ۳۲/۸درصد بهره‌برداران پسته اظهار داشته‌اند درآمد ناخالصی بین ٤۰ تا ٦۰ میلیون تومان در سال داشته‌اند، این رقم حدود ۵ برابر متوسط درآمد کل سالانه یک خانوار روستایی کشور ۱۰۱۲۸۱۳٦ تومان (مرکز آمار ایران نتایج طرح آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار ،۱۳۹۱) است.

۵. ۲. یافته‌های استنباطی

در تحقیق حاضر اثرات به تفکیک دو بعد «اقتصادی و اجتماعی» بررسی شدند. در بعد اقتصادی ۱۷ گویه و در بعد اجتماعی ۱۲ گویه براساس طیف لیکرت در دو مقطع زمانی قبل از پسته‌کاری و بعد از پسته‌کاری تنظیم شد. پرسش‌نامه‌ها را سرپرستان خانوار پسته‌کار تکمیل کردند. به منظور مقایسه اثرات اقتصادی و اجتماعی در قبل و بعد از کاشت پسته از آزمون ویلکاکسون استفاده و نتایج زیر حاصل شد.

الف- بررسی اثرات اقتصادی: با بررسی و مقایسهٔ میزان تغییرات میانگین شاخص‌های اقتصادی در قبل و پس از کاشت پسته مشاهده می‌شود که بجز سه شاخص «خرید تضمینی

محصول از سوی دولت» و «دسترسی به بازار متنوع فروش محصول» و «بیمه محصول» در سایر شاخص‌ها شاهد بهبود شرایط پس از کاشت پسته بوده و میزان تغییرات مثبت شده است. بیشترین میزان تغییر در بهبود «زمینهٔ اشتغال برای جوانان آماده‌به‌کار» با میزان تغییر ۲/٤٦+ و سپس «حمایت مالی و سرمایه‌ای از فرزندان» با میزان تغییر ۲/۳۵+ و «خرید ادوات کشاورزی و مکانیزاسیون» با میزان تغییر ۲/۱۲+ بوده است. لذا مشاهده می‌گردد وضعیت اقتصادی پسته‌کاران نسبت به قبل که عمدتاً گندم و جو و پنبه می‌کاشته‌اند بهبود داشته است (جدول ٦).

جدول ٦. آزمون ویلکاکسون جهت بررسی اثرات اقتصادی در قبل و بعد از پسته‌کاری

گویه ها/شاخص‌های اقتصادی	میانگین قبل از کاشت پسته	میانگین بعد از کاشت پسته	میزان تغییرات	آماره z	سطح معناداری sig
متوسط درآمد سرپرست خانوار	۲/۰٦	۳/۸۹	+۱/۸۳	−۱۰/۰۵	۰/۰۰۰
تناسب درآمد با هزینه‌های زندگی	۱/۹٦	۳/۷۱	+۱/۷۵	-۱۰/۰۷	۰/۰۰۰
میزان رضایت از درآمد	۱/۹٤	٤/۰۱	+۲/۰۵	-۱۰/۰۰۹	۰/۰۰۰
میزان پس‌انداز بانکی	۱/٦٤	۳/۳٦	+۱/۷۲	-۱۰/۰۷	۰/۰۰۰
زمینهٔ اشتغال برای جوانان آماده‌به‌کار	۱/٥٦	٤/۰۲	+۲/٤٦	-۱۰/۱۵	۰/۰۰۰
توانایی تأمین نیازهای اساسی زندگی	۲/۰۵	۳/۷۹	+۱/۷٤	-۹/۹۳	۰/۰۰۰
اعطای وام و اعتبارات از سوی دولت	۱/٥۰	۱/٥۲	+۰/۰۲	−۰/۳۹۳	۰/٦۹٤
خرید تضمینی محصول از سوی دولت	۱/٥٦	۱/۲٤	−۰/۳۲	-٥/۰۰۲	۰/۰۰۰
دسترسی به بازار متنوع فروش محصول	۱/۸۹	۱/۸۰	−۰/۰۹	-۱/۲٤	۰/۲۱۲
امکان خرید زمین	۱/٥۷	۳/۱۹	+۱/٦۲	-۹/٦۸	۰/۰۰۰
خرید ادوات و مکانیزاسیون	۱/٤۱	۳/٥۳	+۲/۱۲	-۹/۸۸	۰/۰۰۰
حمایت مالی و سرمایه‌ای از فرزندان	۱/۷۲	٤/۰۷	+۲/۳۵	-۱۰/۱۱	۰/۰۰۰
امکان خرید وسیلهٔ نقلیه	۱/۷۲	۳/۷۳	+۲/۰۱	-۱۰/۰۰۸	۰/۰۰۰
استفاده از کالاهای مصرفی و لوازم منزل	۱/۹۱	۳/۹۲	+۲/۰۱	-۹/۹٤	۰/۰۰۰
بیمهٔ محصول	۱/۸۰	۱/۳۷	−۰/٤۳	-٥/٦٤	۰/۰۰۰
شغل جانبی در کنار کشاورزی	۲/۱٦	٤/۰۳	+۱/۸۷	-۹/۸۱	۰/۰۰۰
میزان سفر	۱/٥٤	۲/٥۱	+۰/۹۷	-۸/۰۷	۰/۰۰۰

با توجه به سطح معناداری آزمون برای اغلب شاخص‌های اقتصادی ($sig \leq 0.05$) وجود تفاوت معنادار بین نظرات پسته‌کاران در دو مقطع زمانی قبل و بعد از کاشت پسته ثابت شده

است، اما در مورد «اعطای وام و اعتبارات از سوی دولت» و «دسترسی به بازار فروش متنوع محصول»، تفاوت معناداری بین نظرات پسته‌کاران مشاهده نشد؛ زیرا پسته‌کاران معتقدند که با تغییر الگوی کشت به پسته «اعطای وام و اعتبارات از سوی دولت» و «دسترسی به بازار فروش متنوع محصول» در قبل و بعد از کاشت پسته با یکدیگر تفاوتی نکرده است (جدول ٦). بررسی حاکی از این امر است که میانگین وضعیت اقتصادی پسته‌کاران قبل از کاشت پسته ۱/۸٦ و بعد از کاشت به پسته ۳/۰۳ بوده است در واقع میزان تغییر ۱/۱۷+ بوده و بیانگر این مطلب است که کاشت پسته تأثیر مثبتی در بهبود وضعیت اقتصادی خانوارهای بهره‌بردار داشته است (جدول ۷).

جدول ۷ . آزمون ویلکاکسون جهت بررسی اثرات اقتصادی در قبل و بعد از پسته‌کاری

اثرات اقتصادی	ارقام محاسبه‌شده
میانگین رتبه‌ای قبل از کاشت پسته	۱/۸٦
میانگین رتبه‌ای بعد از کاشت پسته	۳/۰۳
آماره Z	-۹/۹۳۳
سطح معناداری	۰/۰۰۰

ب- بررسی اثرات اجتماعی: با بررسی و مقایسهٔ میزان تغییرات میانگین شاخص‌های اجتماعی در قبل و پس از کاشت پسته مشاهده می‌شود که بجز «تمایل به ادامهٔ تحصیل جوانان»، در سایر شاخص‌ها شاهد بهبود شرایط پس از کاشت پسته بوده و میزان تغییرات مثبت شده است. بیشترین میزان تغییر در افزایش «تمایل به شرکت در کلاس‌های آموزش و ترویج» با میزان تغییر ۲/۹۵+ و سپس «مشارکت جوانان در فعالیت‌های کشاورزی» با میزان تغییر ۲/۷۱+ و «رضایت از فعالیت در بخش کشاورزی» با میزان تغییر ۲/۳۷+ بوده است. لذا مشاهده می‌گردد وضعیت اجتماعی پسته‌کاران نسبت به قبل که عمدتاً گندم و جو و پنبه می‌کاشته‌اند، بهبود داشته است. با توجه به سطح معناداری آزمون ویلکاکسون برای تمامی متغیرهای بُعد اجتماعی ($sig \leq 0.05$) وجود تفاوت معنادار بین نظرات پسته‌کاران در دو مقطع زمانی قبل و بعد از کاشت پسته تأیید شد (جدول ۸).

جدول ۸ . آزمون ویلکاکسون جهت بررسی اثرات اجتماعی در قبل و بعد از پسته کاری

گویه‌ها/شاخص‌های اجتماعی	میانگین قبل از کاشت پسته	میانگین بعد از کاشت پسته	میزان تغییرت	آماره z	سطح معناداری
مشارکت زنان در فعالیت‌های کشاورزی	۲/۱۶	۳/۲۷	+۱/۱۱	-۹/۰٤	۰/۰۰۰
مشارکت جوانان در فعالیت‌های کشاورزی	۱/٤۹	٤/۲	+۲/۷۱	-۱۰/۱۳	۰/۰۰۰
مشارکت در شکل‌گیری صنف و اتحادیه	۱/۲۲	۱/۸۳	+۰/٦۱	-۷/۱۳	۰/۰۰۰
تمایل به شرکت در کلاس‌های آموزش و ترویج	۱/۳۷	٤/۳۲	+۲/۹٥	-۱۰/۰٤	۰/۰۰۰
دسترسی به اطلاعات جدید کشاورزی	۱/٥٤	۳/٦۷	+۲/۱۳	-۹/۹۷	۰/۰۰۰
مشارکت در انجام امور کشاورزی با دیگر کشاورزان	۱/۸۲	۲/۷۹	+۰/۹۷	-۸/۰٥	۰/۰۰۰
برخورداری از مهارت‌های فنی	۱/۸۰	۲/٤۱	+۰/٦۱	-٦/٦٦	۰/۰۰۰
رضایت از فعالیت در بخش کشاورزی	۱/٦٥	٤/۰۲	+۲/۳۷	-۱۰/۰۸	۰/۰۰۰
امید به آینده	۱/۸۱	٤/۱٥	+۲/۳٤	-۱۰/۰٥	۰/۰۰۰
تمایل به ادامه تحصیل جوانان	۳/٦۹	۲/۸۲	-۰/۸۷	-٥/۳٦	۰/۰۰۰
شرایط رفاهی خانوار	۱/۹٤	۳/۷۸	+۱/۸٤	-۹/۸۹	۰/۰۰۰
مهاجرت جوانان	٤/۱۹	۱/۸٥	+۲/۳٤	-۹/٦٥	۰/۰۰۰

بررسی انجام شده حاکی از این است که میانگین وضعیت اجتماعی پسته‌کاران قبل از کاشت پسته ۲/۰۵ و بعد از کاشت به پسته ۳/۲۵ بوده است که بیانگر میزان تغییر ۱/۲+ در طیف لیکرت و نشان‌دهندهٔ این مطلب است که کاشت پسته تأثیر مثبتی در بهبود وضعیت اجتماعی خانوارهای بهره‌بردار داشته است (جدول ۹).

جدول ۹. آزمون ویلکاکسون جهت بررسی اثرات اجتماعی در قبل و بعد از پسته‌کاری

اثرات اجتماعی	ارقام محاسبه‌شده
میانگین رتبه‌ای قبل از کاشت پسته	۲/۰۵
میانگین رتبه‌ای بعد از کاشت پسته	۳/۲۵
آماره z	-۹/۹۳۹
سطح معناداری	۰,۰۰۰

بررسی آزمون ویلکاکسون در مورد همهٔ اثرات اقتصادی و اجتماعی در دو برههٔ قبل و بعد از پسته‌کاری بیانگر این مطلب است که P محاسبه‌شده در سطح آلفا با ۰/۹۵ اطمینان کوچک‌تر از سطح آلفا ۰/۰۵ بوده و لذا H0 به نفع H1 رد می‌شود و نتایج فرض مبنی بر

بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی پسته‌کاران در مقایسه با قبل (کاشت غلات و پنبه) مورد تأیید قرار گرفت به‌طوری که میانگین اثرات اقتصادی و اجتماعی قبل از کاشت پسته ۲ و پس از کاشت پسته ۳/۳ محاسبه شده است (جدول ۱۰).

جدول ۱۰. آزمون ویلکاکسون جهت بررسی اثرات اجتماعی و اقتصادی کاشت پسته

اثرات اجتماعی و اقتصادی	ارقام محاسبه‌شده
میانگین رتبه‌ای قبل از کاشت پسته	۲
میانگین رتبه‌ای بعد از کاشت پسته	۳/۳
آماره **Z**	-۹/۹۳
سطح معناداری	۰/۰۰۰

٦. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

پسته یکی از مهم‌ترین محصولات استراتژیک کشور[1] است که در اغلب مناطق خشک ایران بار می‌دهد و آب مورد نیاز آن حدود یک‌سوم آب مورد نیاز برای محصولات دیگر در این نواحی است. استان خراسان رضوی در سال ۱۳۹۱ رتبهٔ دوم کشوری از نظر میزان تولید پسته پس از استان کرمان را به خود اختصاص داده است. تولید پسته در استان خراسان از سال ۱۳٦۰ آغاز شد و در حال حاضر مجموع سطح زیرکشت آن به ٦۰۵۱۵ هکتار (بارور و غیربارور) بالغ شده است و هر ساله بر این مقدار افزوده می‌شود به‌طوری که در سال ۱۳۹۱ استان خراسان رضوی رتبهٔ سوم کشوری از نظر سطح زیر کشت پسته را به خود اختصاص داده است. با توجه به اینکه استان کرمان که بیشترین میزان تولید پسته کشور (٤۳/۵٪ کل پسته تولیدی کشور در سال ۱۳۹۱) را تولید می‌کند برای افزایش سطح زیرکشت با محدودیت آب روبه‌رو است احتمالاً در آینده قسمتی از نقش کرمان در تولید پسته به استان خراسان رضوی که دومین تولیدکنندهٔ پسته در کشور است، واگذار خواهد شد. طی دو دههٔ اخیر سطح زیرکشت پسته در استان خراسان رضوی با توجه به شرایط مناسب اقلیمی برای این محصول، افزایش یافته است و این امر آثار اقتصادی و اجتماعی مثبتی برای نواحی روستایی به همراه

---

۱. محصول پستهٔ ایران دارای سهم ۵۰، ۷٤، ٦۸، ۲۵، ۷/۸درصدی به‌ترتیب در تولید جهانی، سطح زیر کشت جهانی، ارزش صادرات پستهٔ جهان، ارزش کل صادرات بخش کشاورزی ایران و ارزش کل صادرات غیرنفتی کشور است (دشتی و همکاران، ۱۳۸۹، ص. ۹۹-۱۰۰).

داشته؛ چراکه از توجیه اقتصادی قابل قبولی برخوردار بوده و اشتغال‌زایی مناسبی ایجاد نموده است.

شهرستان سبزوار با قرار گرفتن در ناحیهٔ گرم و خشک استان (بارندگی متوسط سالیانهٔ ۱۸۸/٦ میلی‌متر) دارای ۷۷۳۰۲ هزار نفر جمعیت روستایی و بیش از ۵۰۰۰۰ خانوار بهره‌بردار کشاورز (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰) است که از لحاظ اشتغال در بخش کشاورزی همواره با محدودیت‌های طبیعی مواجه بوده و از این روی کشاورزان همواره دست به تغییر الگوی کشت خود زده‌اند، به‌طوری که در مقاطعی کشت محصولات جالیزی و پس از آن کشت زیره و غلات و هم اکنون کاشت پسته از جمله راهکارهای سازگاری با محدودیت‌های اقلیمی منطقه است. با توجه به افزایش سطح زیر کشت پسته طی دو دههٔ اخیر در بخش مرکزی این شهرستان، پژوهش حاضر با هدف، بررسی و تحلیل اثرات اقتصادی و اجتماعی کاشت پسته بر خانوارهای پسته‌کار انجام شده است. شاخص‌های اقتصادی ناظر بر بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی پسته‌کاران به تفکیک با ۱۲ و ۱۷ گویه در دو بعد زمانی قبل و بعد از کاشت پسته مورد بررسی قرار گرفت. بررسی‌های به‌عمل‌آمده در خصوص اثرات اقتصادی کاشت پسته به استثنای «اعطای وام و اعتبارات از سوی دولت»، «خرید تضمینی محصول از سوی دولت» و «دسترسی به بازار متنوع فروش محصول» که با تغییر الگوی کشت به پسته تفاوتی نکرده است، در سایر متغیرها وضعیت نسبت به قبل بهبود یافته است به‌طوری که میانگین رتبه‌ای وضعیت اقتصادی از ۱/۸٦ به ۳/۰۳ در بعد از پسته‌کاری افزایش یافته است. بررسی بعد اجتماعی نشان می‌دهد که کاشت پسته بجز کاهش «تمایل به ادامه‌تحصیل جوانان» به‌دلیل درآمد ایجادشده در پسته‌کاری، توانسته است منجر به بهبود وضعیت اجتماعی پسته‌کاران گردد به‌طوری که میانگین رتبه‌ای وضعیت اجتماعی از ۲/۰۵ به ۳/۲۵ در بعد از پسته‌کاری افزایش یافت.

بررسی میانگین شاخص‌های مورد نظر در دو وضعیت قبل و بعد از پسته‌کاری حاکی از بهبود وضعیت پسته‌کاران به‌لحاظ اقتصادی و اجتماعی می‌باشد. بررسی دقیق‌تر شاخص‌های تحقیق از طریق آزمون ویلکاکسون بیانگر این مطلب است که فرض تحقیق مبنی بر بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی پسته‌کاران در مقایسه با قبل (کاشت غلات و پنبه) مورد تأیید قرار گرفت به‌طوری که میانگین اثرات اقتصادی و اجتماعی قبل از کاشت پسته ۲ و پس از کاشت پسته ۳/۳ به‌دست آمده است. نتایج پژوهش حاضر با مطالعه زین‌آبادی (۱۳۸۰) در رفسنجان، پورمیدانی (۱۳۸۳) در قم و فال‌سلیمان و همکاران (۱۳۹۲) در خلیل‌آباد همسویی دارد. با توجه پژوهش‌های انجام‌شده، کاشت

پسته در رونق اقتصاد روستایی و به طبع آن افزایش درآمد، افزایش نقدینگی، افزایش اشتغال در بخش باغداری و صنایع وابسته به آن، کاهش مهاجرت و در نهایت قرار گرفتن در مسیر توسعهٔ روستایی مؤثر بوده است، اما باید به این امر توجه داشت که سوددهی بالای اقتصادی محصول پسته هر روزه کشاورزان زیادی را ترغیب به کاشت این محصول می‌کند، ادامه این روند می‌تواند در مدتی نه چندان طولانی از لحاظ اکولوژیکی مشکلاتی همچون کاهش سطح آب‌های زیرزمینی، شورشدن بیش از حد آب‌های زیرزمینی، افزایش شوری خاک، فرسایش خاک، عدم باروری خاک، بیابان‌زایی، خشک شدن چاه‌های عمیق را برای کشاورزی منطقه در پی داشته باشد؛ لذا توجه و آگاهی نسبت به موضوعات اکولوژیکی برای داشتن کشاورزی پایدار رکن اساسی در داشتن معیشتی پایدار در مناطق روستایی برای رسیدن به توسعه به‌شمار می‌رود.

کتابنامه

۱. آسایش، ح. (۱۳۷٤). *اصول و روش‌های برنامه‌ریزی روستایی*. تهران: پیام نور.

۲. استانداری خراسان رضوی. (۱۳۹۰). دفتر آمار و اطلاعات GIS.

۳. بدری، س. ع.، رکن الدین افتخاری، ع.ر.، سلمانی، م.، و بهمند، د. ا. (۱۳۹۰). نقش نظام‌های بهره برداری زراعی(خانوادگی) در توسعهٔ پایدار روستایی، مطالعهٔ موردی شهرستان قیر و کارزین استان فارس. *فصلنامهٔ پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ٤۳*(۷٦)، ۳۳–٤۸.

٤. پورطاهری، م.، رکن‌الدین افتخاری، ع.، و رهبری، م. (۱۳۹۲). تحلیل اثرات اقتصادی و اجتماعی کشت پسته در توسعهٔ روستایی شهرستان دامغان. *فصلنامهٔ اقتصاد فضا و توسعهٔ روستایی، ۲*(۵)، ٦۹–۸٦

۵. پورمیدانی، ع.، و قرئلی، ع. ا. (۱۳۸۳). بررسی آثار اقتصادی و اجتماعی کاشت پسته در قم. *فصلنامهٔ روستا و توسعه، ۷ (۲۸)*، ۵۱–٦٦.

٦. جمعه‌پور، م. (۱۳۸٤). *مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعهٔ روستایی دیدگاه‌ها و روش‌ها*. تهران: سمت.

۷. جهاد کشاورزی شهرستان سبزوار. (۱۳۹۱). دفتر آمار و اطلاعات.

۸. حکم‌آبادی، ح. (۱۳۹۰). *تشخیص عوامل خسارت زای محیطی و غیر محیطی وارده به محصول پسته (بیمه و جبران خسارت)*. تهران: ترویج کشاورزی.

۹. دشتی، ق.، خداوردیزاده، م.، و محمدرضایی، ر. (۱۳۸۹). تحلیل مزیت نسبی و ساختار بازار صادرات جهانی پسته. *اقتصاد و توسعهٔ کشاورزی، ۲٤(۱)، ۹۹–۱۰٦.*

۱۰. زارع‌زین‌آبادی، ا. (۱۳۸۰). *اثرات اقتصادی، اجتماعی کشت پسته در توسعهٔ روستایی (نمونهٔ بخش کشکویه شهرستان رفسنجان)*. پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد. دانشگاه فردوسی مشهد.

۱۱. صداقت، ر. (۱۳۸۱). بررسی نظریهٔ اقتصادی دور تسلسل فقر و توسعه‌نیافتگی در مناطق پسته‌کاری ایران. *فصلنامهٔ اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۱۰*(۳۹)، ۱۸۷–۲۰۱.

۱۲. عربیون، ا.، و عبدالهزاده، غ. (۱۳۹۱). *مقدمه‌ای بر توسعهٔ پایدار کشاورزی*. تهران: قصار.

۱۳. عزیزی. ج.، و یزدانی. س. (۱۳۸۳). تعیین مزیت نسبی محصولات عمدهٔ باغبانی ایران. *فصلنامهٔ اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۱۲*(٤٦)، ٤١–٧٢.

۱٤. فال‌سلیمان، م.، صادقی، ح.، و غلامی، ز. (۱۳۹۲). بررسی اثرات اقتصادی- اجتماعی محصولات استراتژیک بر توسعهٔ مناطق روستایی. مطالعه موردی کشت پسته در بخش ششطراز شهرستان خلیل‌آباد. *فصلنامهٔ مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، ۳*(۱۲)، ٤١–٦۳.

۱۵. کورکی‌نژاد، ژ.، و نجفی، ب. (۱۳۸۷). بررسی آثار متقابل بین بخش‌های مهم اقتصاد ایران با تأکید بر بخش کشاورزی. *فصلنامهٔ اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۱٦*(٦۳)، ۱۳۹–۱۵۸.

۱٦. کیخسروی، ق. (۱۳۸۵). *امکان‌سنجی اقلیمی کشت پسته در شهرستان سبزوار*. پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد جغرافیا. دانشگاه شهید بهشتی.

۱۷. لشگری، ح.، و کیخسروی، ق. (۱۳۸۸). مکان‌یابی محل‌های مناسب کشت پسته در شهرستان سبزوار به روش استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی همراه با مدل‌های (بولین، نسب دهی و روش مقایسه زوجی)». *فصلنامهٔ جغرافیا و برنامه‌ریزی، ۱٤*(۲۷)، ۹۵–۱۳۹.

۱۸. محمدی، ح. (۱۳۹۰). *آب و هواشناسی مناطق خشک*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

۱۹. مرکز آمار ایران. (۱۳۹۰). *نتایج تفصیلی سرشماری نفوس و مسکن*. استان خراسان رضوی. تهران: مرکز آمار ایران.

۲۰. مرکز آمار ایران. (۱۳۹۱). *نتایج طرح آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار. تهران:* مرکز آمار ایران.

۲۱. نوروزی‌آورگانی، ا.، نوری، س. ه.، و کیانی‌سلمی، ص. (۱۳۸۹). ارزیابی توان‌های محیطی برای توسعهٔ کشاورزی (مطالعهٔ موردی ناحیهٔ چغاخور شهرستان بروجن). *فصلنامهٔ پژوهش‌های روستایی، ۱*(۲)، ۹۱–۱۱٦.

۲۲. نوری زمان آبادی، س. ه.، و امینی‌فسخودی، ع. (۱۳۸٦). سهم توسعهٔ کشاورزی در توسعهٔ روستایی (مناطق روستایی استان اصفهان). *مجلهٔ علوم کشاورزی ایران، ۳۸*(۲)، ۲۵۷–۲٦۳.

23. Bagli, S., Terres, J., Gallego, J., Annoni, A., & Dallemand, J. F. (2003). *Agro-pedo-climatological zoning of Italy: Definition of homogeneous suitable agro-pedoclimatic zones.* Rom, Italy: Dictus Press .

24. Blank, S. C. (2008). *The economic outlook for California pistachios*. Davis, CA: Agricultural and Resource Economics Department University of California.

25. Huang, J. K., & Wang, Y. J. (2014). Financing sustainable agriculture under climate change. *Journal of Integrative Agriculture*, *13*(4), 698–712.
26. Li, L., Atsushi, T., Mitsuru, T., & Atsushi, K. (2010). Considerations on sustainable agriculture and rural development in dryland areas. *Journal of Northeast Agricultural University*, *17*(4), 20-24.
27. Nilsson, E., & Svensson, A. K. (2005). *Agro-ecological assessment of Phonxay district, Luang Phrabang province, Lao PDR*. Lund, Sweden: Geobiosphere Science Centre Physical Geography and Ecosystems Analysis.
28. Radchift, M. (1994). Reflections on the sustainable development debate. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, *1*(1), 3-21.